

Rakkaudelle, feministisesti

Keskustelu Eva Maria Korsisaaren kanssa

”Tule, rakkaani!” kutsuu Eva Maria Korsisaaren sukupuolentutkimusta, kirjallisuustieteitä ja filosofiaa yhdistelevä väitöskirja¹. Korsisaari haastaa töissään miettimään rakkautta ja läheisimpiä suhteita koskevaa etiikkaa ranskalaisen feministifilosofin Luce Irigarayn jalanjäljissä. Miksei eettisiä kysymyksiä tarkastella useammin lihallisten, likeisimpien suhteiden kautta? Entä millaisia tarinoita rakkaudesta olisi kerrottava, jotta tyypistävien normien sijaan avautuisi toisen vapautta tukevia tapoja rakastaa?

Miten päädyit sukupuolentutkimuksen pariin? Suuntasitko sitä kohti päämäärätietoisesti vai pikemminkin kulkeutuen?

Olen opiskellut Helsingin yliopistossa kahta pääainetta samanaikaisesti, yleistä kirjallisuustiedettä ja teoreettista filosofiaa, ja siinä rinnalla fuksivuodesta lähtien naistutkimusta, jonka nimi sittemmin muutettiin sukupuolentutkimukseksi. Kun aloin kirjoittaa väitöskirjaa erotiikan etiikasta, piti valita yksi oppiaine, jonne sen kirjoittaa, ja valitsin kirjallisuustieteen. Väitöskirjani loppumetreillä sain ohjaajiltani kaksi liuskaa ranskalaisia viiruja: listan asioista jotka tutkimuksessani tulee ehdottomasti muuttaa, jotta työni voisi olla yleisen kirjallisuustieteen väitöskirja. Nämä vaatimukset koskivat niin kysymyksenasetteluitani, teoreettisia valintojani, tutkimusmetodejani kuin kirjoitustyyliäni.

Ilman naistutkimuksen professorina tuolloin toimineen Kirsi Saarikankaan rohkaisua olisin julkaissut kirjani muuten vain, piittaamatta oppiarvosta ja hatusta. Naistutkimuksen oppiaineesta oli tullut tuolloin juuri mahdolliseksi väitellä. Niinpä siirryin naistutkimuksen oppiaineen pariin viimeistelemään väitöskirjaani, ja väittelin sieltä vuonna 2006. Feministisessä tutkimuksessa on aina arvostettu poikkitieteellisyyttä, kapinointia, visiointia ja metodista monimuotoisuutta, ja siirtyminen Kristiina-instituuttiin eli nykyiseen sukupuolentutkimuksen oppiaineeseen oli parasta, mitä minulle olisi voinut tuolloin työelämässä tapahtua.

Löysin moneksi vuodeksi itselleni kodin yliopistoyhteisöstä: olen väittänyt jälkeen toiminut sukupuolentutkimuksen yksikössä niin tutkijatohtorina, yliopistonlehtorina kuin tuntiopettajanakin. Erityisesti nautin yhdessä ajattelemisesta muiden kanssa. Esimerkiksi viime syksyn ilonaiheitani työelämässä olivat Helsingin yliopistossa vetämäni kirjoittamiseen keskittyvä väitöskirjaseminaari sekä taistelevan tutkimuksen ja anarkofeminismin perinteistä ammentava intersektionaalisuus-kurssini.

Mistä syntyi kiinnostuksesi rakkauteen tieteellisenä kysymyksenä?

Kun aloin kirjoittaa väitöskirjaani rakkauden ja erotiikan etiikasta, aihetta pidettiin vielä poikkeuksellisena opinnäytetyölle, mutta sittemmin sekä tunteiden tutkiminen että tunteiden huomioiminen osana omaa tutkimusprosessia on yleistynyt. Mielestäni rakkautta voi ja tuleekin tutkia myös tiedemaailman piirissä, eikä vain filosofointiin liittyvää viisauden rakkautta vaan myös eroottista, aistimellista ja ruumiillista rakkautta. Lisäksi on tähdellistä tutkia tällaisten eroottisten, aistimellisten ja ruumiillisten rakkaussuhteiden etiikkaa eli toisen kohtaamista koskevia kysymyksiä. Filosofisessa perinteessämme esimerkiksi intressittömyyden ihanne on kyllä ulotettu usein vieraisiin, ihmisiin yleensä. Kaikkein likeisimpiä ja lihallisimpia suhteita ei saa kuitenkaan jättää ei filosofoinnin eikä etiikan alaan kuuluvien pohdintojen ulkopuolelle.

Rakkauden ja erotiikan etiikkaa tutkittaessa tulee tietenkin ottaa huomioon aiheen ja ilmiön erityislaatuisuus, niin kuin jokaisen tutkimusaiheen kohdalla. Ensinnäkin etiikkaa on hedelmällisintä tutkailla yksittäistapauksien kautta – etiikan alaan kuuluvia kysymyksiä ei voi luodata kovin syvälle, josko ollenkaan, systematisoimalla. Niinpä esimerkiksi kaunokirjallisuus myriadeine esimerkkeineen rakkauden eri ilmenemismuodoista on aarteisto rakkauden ja erotiikan etiikkaa pohdittaessa.

Toiseksi kiinnitettävä huomiota tutkimustapaan. Olen itse kehkeyttänyt väitöskirjassani Luce Irigarayta ja Hélène Cixous'ta seuraten rakkaudella tutkimisen menetelmää, jonka myötä toinen, myös kirjallinen toinen, saisi mahdollisuuden ilmetä minuun palautumattomana toisena. Tutkimusotteeni on tarttuvan sijaan tunnus-televa, välillisen sijaan välitön, väittävän sijaan kysyvä, argumentoivan sijaan avaava... Näin koetan tehdä tilaa monologin sijaan dialogille ja vakiintuneiden merkityksien toistamisen sijaan muutokselle: toteuttaa myös oman tyylini myötä sellaisia etiikan kannalta hedelmällisiä toisen kohtaamisen muotoja, joita tutkimuksissani

länsimaisesta perinteestä etsin. Koetan myös muistuttaa, ettei rakkaudesta voi tehdä teoriaa – että parhaassakin tapauksessa voimme oikeastaan vain syventää sen mysteeriä... Rakkauden suhteen olen itse ainakin aina alakoulussa, niin käsitteellisesti kuin kokemuksellisesti!

Rakkauden vapaus ja kahle

Rakkaus on feministisestä näkökulmasta ambivalentti aihe. Heteroseksuaalinen rakkaus ja erityisesti sen institutionaaliset muodot ovat keskeisesti ylläpitäneet sukupuolten välistä hierarkiaa. Kuinka olla hylkäämättä rakkautta mutta kuitenkin pysyä kriittisenä sen joillekin ilmenemismuodoille? Tämä on myös mitä ilmeisimmin yksi sinua motivoineista kysymyksistä?

Rakkaus näyttää minulle aina vain ilmiönä, joka kaikkein kipeimmin kaipaa uudelleen ajattelemista. Viimeisen vuoden ajan olen tutkaillut rakkauden ja vapauden teemojen yhteenkietoutumisia. Ja juuri niin, myös näissä uusimmissa ajatuksenjuoksissa, aivan kuten sanot väitöskirjastanikin, yhtäältä juhlietaan rakkautta ja toisaalta kyseenalaistetaan joitain sen ilmenemismuotoja tai sitä koskevia kulttuurisia normeja ja arvoja.

Rakkauden ja vapauden ulottuvuudet kietoutuvat toisiinsa monin tavoin... Rakkaus on epäroimättömyyttä, epäroimätöntä kurotusta toista kohden, ja tässä heittämyksessä rakastavan on mahdollista vapautua, hetkelisesti, taas ja taas. Kiitos toisen, ja kohtaamistemme ja kosketustemme, voimme ylittää annetun, kyseenalaistaa totunnaisten, vastustaa normalisointia, tulla uusiksi. Rakkaus on voimallisimpia kokemuksia, jotka mahdollistavat tällaisen olemassaolon ilmenemisen tulemisena.

Rakkaus taas itsessään on sikäli fantastisella tavalla vapaata, että rakkauttahan ei voi sytyttää, jollei se ole syttyäkseen. Eikä rakkautta toisaalta voi estää syttymästä, jos se on syttyäkseen. Tässä maailmassa, joka on kontrollifriikkiyden vallassa ja kaupankäynnin melskeessä, rakkaus on jotakin, jota ei todellakaan voi määrällä, tai ostaa, myydä, lainata, velkoa tai pantata.

Näistä ja muistakin rakkauden ja vapauden kohtaamispaikoista huolimatta rakastavaiset tulevat usein yksilötasolla rajoittaneeksi toistensa vapautta. Rakkaus on lahja, jonka antaminen toiselle voi olla vain vapaaehtoista, ja jonka voi antaa aina vain joka nyt-hetki, ja siksi rakkaudessa on alati veitsenterällä, vaaranalainen. Tätä on vaikea kestää, jolloin rakkauteen ujuttautuu helposti mustasukkaisuutta, kontrollointia, tyrannisoimista... Mutta onko tämä enää rakkautta?

Myös yhteisön tasolla koetamme monin eri tavoin määrällä rakkautta – määrittellä, kehen kukin saa rakastua ja millaisia muotoja rakkaus voi saada. Rakkauselämää ja rakastavaisia säätelevät monet turhat käytännöt, säännöt, normit ja arvot. Ne kaventavat sitä, mitä ajattelemme rakkauden olevan ja minkä ajattelemme olevan meille mahdollista eroottisen elämän alueella. Norminmukaista rakkautta on heteroseksuaalinen välinen rakkaus. Ja norminmukaisesti tosi rakkaus syttyy ihmisten välillä, jotka ovat nuoria, terveitä ja vammattomia.

Norminmukaisesti rakkaus myös toteutuu parhaiten mahdollisimman samankaltaisten rakastavien välillä, ja rakastavaiset joiden etniset taustat, yhteiskuntaluokat, uskonnot tai vaikkapa ruumiinrakenteet poikkeavat toisistaan saavat osakseen edelleen oudoksuntaa... Lisäksi kulttuurissamme normatiivinen rakkaussuhde toteutuu kahden ihmisen muodostamana suljettuna parisuhteena, ja useamman rakastavaisen väliset polyamoriset suhteet ovat edelleen kummajaisia.

Normien lisäksi rakkauselämämme ohjaavat erilaiset ideaalit: että rakkaus olisi kahden yhdeksi tulemista, tai että rakkaudella tulisi olla jokin sen itsensä ulkopuolinen ylevä tai tuloksetkas päämäärä, tai että rakastettu voisi olla rakastajalle kaikki, tai että rakkauteensa voisi luvata kestävän ajallisesti... Lisäksi on huomionarvoista, että normit ja ideaalit ovat erilaisia tai vaikuttavat eri asteisesti riippuen siitä, mitä sukupuolta olet tai millä tavoin ilmennät seksuaalisuuttasi.

Minusta tuntuu tähdelliseltä kritisoida kaikkea tällaista säätyä ja sovinnaisuutta, ja samalla muistuttaa rakkauden vapauttavista ulottuvuuksista sekä rakkaudesta vapaana alueena, ja muiden kanssa kutsua kaikkia rakkauden vapautusrintamaan. Ajattelen, että eroottisen rakkauden koko potentiaalia ei ole vielä saatu aktualisoitua keskuudessamme kaikenlaisen sitä koskevan kummallisen sääntelyn vuoksi.

Irigarayn *Sukupuolieron etiikassa* esittämä erottelu kahden erilaisen rakastamisen tavan välillä, Saman ja Toisen rakkauden, toimii eräänlaisena ”diagnostisena välineenä” väitöskirjatutkimuksessa². Onko oikeansuuntaista kuvata, että eronteko toimii jakona rakkauden eettisten ja potentiaalisesti tuhoisten muotojen välillä?

Tuossa *Tule, rakkaani!* -kirjassa tehtävänäni on osoittaa, kuinka länsimaisessa filosofisessa ja kaunokirjallisessa perinteessä toistuu tiuhaan ideaali rakkaudesta kahden rakastavaisen yhteensulautumisena. Tätä perinnettä ilmentävät muun muassa Platonin *Pidoista* löytyvä Aristofaneen puhe, romantiikan ajan runoilijan Percy Bysshe Shelleyn *Epipsyhidion* sekä romantiikkaviihteen kuningattaren Barbara Cartlandin romaanit. Tutkin tätä yhteensulautumisen ideaalia näissä teksteissä kolmen kehkeyttämäni käsitteen avulla, joita ovat ’sen ainoan oikean myytti’, ’täydellistymisen myytti’ ja ’henkisen rakkauden myytti’. Samalla osoitan, että tällainen yhteensulautumista haikaileva rakkauskäsitys edustaa ’yhden ja saman rakkautta’, jossa koetetaan kontrolloida toisen olemista ja tulemista ja palauttaa toinen minuun tekemällä hänestä minun tarpeideni ja tavoitteideni välikappale. Tämän yhden ja saman rakkauden käsitteen taustalla on Luce Irigarayn esittelemä ’saman rakkaus’, joka on sulauttamisen, kuluttamisen ja omistamisen muotoja saavaa rakkautta.

Toinen Irigarayn kuvailema tapa rakastaa kulkee nimellä ’toisen rakkaus’, ja tämä on rakkautta minuun palautumatonta toista kohtaan. Toisen rakkaus toteutuu kulkuna toista kohden, valmiutena kohtaamiseen, ja paluuna jälleen takaisin itseän, valmiutena itsekritiikkiin. Tällaista rakkautta ilmentävät Irigarayn mukaan muun

”Rakastajan tulisi valppautensa avulla pyrkiä koko ajan omien intressiensä tutkailuun ja toisen vapauden vaalimiseen.”

muassa ihmetteleminen, kuunteleminen ja hyväileminen – siis sellaiset sanat, eleet ja teot, jotka antavat toiselle tilaa ilmetä, olla ja tulla. Ja tällaisia etiikan kannalta hedelmällisiä tapoja rakastaa kuvaavat mielestäni *Laulujen laulu*, 1100-luvun oksitanialaisten naistrubaduuriin runot ja ranskalaisen runoilijan Guillevicin lyriikka.

Kollegani ja ystäväni Virpi Lehtinen on ehdottanut myöhemmin, että entä jos Irigarayn toisistaan erotamat saman ja toisen rakkaus eivät olisikaan kaksi eri rakkauden muotoa vaan saman kokemuksen osia – että haave ykseydestä olisi aina läsnä rakkauskokemuksissamme³. Tämä on kiinnostava huomio ja jatkokutkimuksen mahdollisuus. Mutta vaikka näin olisikin, tätä haavetta ei meidän kummankaan mielestä tule kuitenkaan asettaa ideaaliksi Aristofaneen, Shelleyin ja Cartlandin kuvausten tapaan, vaan rakastajan tulisi valppautensa avulla pyrkiä koko ajan omien intressiensä tutkailuun ja toisen vapauden vaalimiseen...

Itse taas olen myöhemmin jatkanut väitöskirjani teemoja muun muassa Epävakauden Museolle tekemässäni ääntä ja tekstiä sisältävässä työssä, joka tarjosi

minulle ihanan mahdollisuuden horjuttaa omaa tutkimustyötäni, osoittaa sen epävakauden. Tein tämän lähestymällä uudelleen Shelleyin lyriikkaa polyamorian näkökulmasta sekä naistrubaduuri Dian kreivittären lyriikkaa erosoituvien valtasuhteiden suunnasta, haastaen omat aiemmat tulkintani. Samalla tahdoin tutkia vakiintuneita länsimaisia rakkauskäsityksiä ravistelevia, epävakautta aikaan saavia ilmiöitä polyamoriamia ja sadomasokismia. Polyamoria muistuttaa meille, kuinka rakkaus- ja seksisuhteemme ovat aina myös kulttuurisesti säädeltyjä – ettei monogamian ylivallalle ole mitään muuta perustaa kuin yhteiskunnan sanelemat säännöt. Ja BDSM taas muistuttaa meille, kuinka rakkaus- ja seksisuhteissamme meidän on haluttava itsemme ja toisen maksimaalista vapautta – nautinto ei ole yksi, emmekä voi aina etukäteen tietää toisen nautinnosta⁴. Tai välttämättä omastamme mekaan.

Rajoittavat ja vapauttavat tarinat

Väitöskirjassasi lähestyt rakkauteen liittyviä eettisiä kysymyksiä kirjallisuuden avulla. Kuvaat, että ”Cixous’n lailla uskon taiteen ja erityisesti kirjallisuuden mahdollisuuksiin paljastaa jotain toisesta ja etiikasta [...]”⁵. Tarinallisuus avaa pääsyn eläytymään aivan eri tavoin kuin tieteellinen esitys. Kolikon toisella puolen paljastuu, miten erilaiset tarinat muokkaavat ja ohjaavat käsityksiä rakkaudesta ja ihmisten välisistä suhteista ylipäänsä, usein normittavat ja rajoittavat. Toisin tekemisen ja kokemisen muotoja saa etsimällä etsiä.

On ilman muuta pohdittava kriittisesti länsimaisessa kulttuurissa esiintyvää tapaa tarinallistaa rakkauselämäämme – ja tietysti elämäämme ylipäänsäkin. Tarinallistaminen on eräs tapa kesyttää kokemuksiamme, normalisoida niitä. Palauttamalla esimerkiksi rakkauselämämme tiettyihin tuttuihin juonikaavoihin ja itsemme rakastavaisina tiettyihin tuttuihin rooleihin meidän on mahdollista torjua rakkauden meille esittämä haaste luopua kontrollista ja astua elementaarisen ja aistimellisen alueille – sen meille tarjoama mahdollisuus vapautua, muuttua, uusiutua.

Tietysti monet tarinat, juonenkappaleet ja roolitukset voivat olla eri elämäntilanteissa tukena ja auttaa meitä vaikkapa selviytymään rakkaussuhteen kriiseistä. On kuitenkin syytä muistaa, että kanonisoidut rakkaustarinat ovat liki poikkeuksetta heteronormatiivisia: ne esittävät rakkaussuhteen syttyvän aina naisen ja miehen välille. Lisäksi monet rakkaustarinat vahvistavat sukupuolistereotyyppioita eli miehet ovat tarinoissa voimakkaita ja vallanhimoisia, usein myös varakkaita, ja naiset taas haavoittuvaisia ja uhrautuvaisia, usein myös hoivaavia. Tällaisissa tarinoissa naiset saavat usein osuutensa onnesta tai omaisuudesta vain miehen ja tämän rakkauden avulla.

Lisäksi perinteisissä rakkaustarinoissa rakastavien välinen jännite usein myös rakentuu juuri sankaritarinien perinaisellisuuden ja sankarien perimiehisyden varaan,

jolloin sanomana on, että vain näihin sukupuolirooleihin solahtamalla on mahdollista tulla rakastetuksi. Tällaisten tarinakaavojen tai roolitusten aktivoituessa omassa elämässämme niiden heteronormatiivisuus ja stereotyyppisyys sekä usein myös normatiivisuus seuraavat mukana – ohjaten meitä ehkä tyypistäviin rooleihin ja kaavamaisiin ratkaisuihin, siteeraamaan, sen sijaan että loisimme. Rakkaus näyttyy tällöin pikemminkin viihteenä kuin mielikuvitusta, rohkeutta ja viitseliäisyyttä edellyttävänä taitona. On kirjoitettava uudenlaisia tarinoita, runoja, näytelmiä ja esseitä rakkaudesta – keksittävä kokonaan uusia tyytlejä, kokonaisia kirjallisuudenlajeja!

Näistä vaihtoehtoisista tarinoista puheen ollen *Laulujen laulu* on kiinnostava esimerkki. Ainakin itseäni yllätti, että *Vanhasta testamentista* löytyy niinkin epäkonventionaalista rakkauskuvausta.

Laulujen laulu on hurja runoelma. Dialogissa kummatkin rakastavaiset, nainen ja mies, ovat haluavia ja tahtovia toimijoita, ja kummankin seksuaalisuus näyttäytyy väkevänä ja luovana voimana. Runoelma ilmentää hienosti rakkauden ratkeamattomuutta – siinä rakastavaiset heittäytyvät kaikinensa toistensa puoleen toisen vapauden tunnustaen, ja tästä seuraavan tuskan mahdollisuuden rohkeasti kohdaten. Runoelma ilmentää lisäksi huikaisevasti aistimellista transsendenssia – siinä rakastavaiset eivät haikaile tuonpuoleiseen taivaaseen, vaan he ovat toinen toistensa taivaspaikkoja, toisilleen lihallisia ja jumalallisia samaan aikaan. Nämä rakkauden ulottuvuudet, ratkeamattomuus ja aistimellinen transsendenssi, saavat runoelmassa ilmaisunsa monin eri tavoin. *Laulujen laulun* säkeet ovat esimerkiksi täynnä paikkoja, ja rakastavaiset myös kuvaavat koko ajan itseään ja toisiaan paikoiksi: liljoja kasvavaksi laidunmaaksi ja omenapuun tarjoamaksi varjoksi, suitsukekukulaksi ja yrttitarhaksi, puutarhaksi ja paratiisiksi... *Laulujen laulussa* rakastavaiset tuntevat sekä halua heittäytyä toista kohden että halua vetäytyä takaisin itsen, sekä halua haltioitua toisen paikasta että halua vaalia omaa paikkaansa, ja tämä liike pitää yllä heidän välistään vetovoimaa ja elinvoimaa. Rakkaudellista rajankäyntiä!

Irigarayn hahmottelemassa rakkauden etiikassa keskeistä on pyrkimys irtautua tavoista käyttäen toista omien tavoitteiden saavuttamiseen, mikä sopii ohjenuoraksi ihan arkiseen elämäänkin. Toisaalta taas rakkauteen tuntuu helposti sisältyvän jonkinlainen itsen löytämisen aspekti. Monika Fagerholm on kuvannut kauniisti: ”Ei ihmiseen rakastu siksi että hän on miellyttävä tai epämiellyttävä, ei edes ihmisen tuhansien hyvien ominaisuuksien takia. Sitä rakastuu sellaiseen, joka herättää itsessä jotain eloon.”⁶ Rakastuessa löydetään itsestä uutta toisen avulla, toiseen heijastetaan omia toiveita ja tarpeita. Kohtaammeko koskaan oikeasti toisia? Voiko irigaraylaisen rakkauden etiikan näin ajatella olevan liian kunnianhimoisen tavoite?

Juuri kuten Monika Fagerholm upeasti kuvaa, sitä todellakin rakastuu johonkuhun, joka herättää itsessä jotain eloon, jopa koko ihmisen eloon. Mutta en ajattele,

että tässä olisi välttämättä mitään itsekästä tai tuhoisaa. Kiitos toisen, kiitos meidän välistemme hurjien, hellien, himokkaiden, hullujen, haavoittavien maisemien ja niissä yhdessä seikkailemisen, vapaudumme, uudistumme ja muutumme, mutta suhteessa toiseen, toisen liikkeisiin, toisen metamorfooseihin. Ja enkö juuri toiselle halua näyttää sen, mitä ilman toista minusta ei olisi noussut? Voisiko se mennä näin?

Luce Irigaray viittaa ehkä johonkin tällaiseen muuntaessaan ilmaisun *je t'aime*, rakastan sinua, ilmaisuksi *j'aime à toi*, rakastan sinulle. Kun rakastan sinulle, toinen ei näyttödy enää tunteideni objektina, vaan rakkaudesta tulee minun lahjani sinulle. Kun rakastan sinulle, pysähdyn äärellesi, luon välillemme avointa tilaa, jossa voit ilmetä, olla ja tulla ilman ennakkoluuloja, oletuksia ja rutiineja – tahdotko tänään hellyyttä? vai hellyydenpimennystä? toivotko tänään hiljaisuutta? vai ennenkokeamatonta pulinaa? hitto, kiivetäänkö katolle!?

Tällainen 'sinulle rakastaminen' sisältää aina myös ihmetyksen ulottuvuuden, jota René Descartes pitää ensimmäisenä mielenliikutuksena ja Irigaray etiikan ehtona. Irigaray kirjoittaa ihmetyksestä *Sukupuolieron etiikassaan* muun muassa näin:

”Tämä ensimmäinen mielenliikutus on välttämätön paitsi elämän myös ja edelleen etiikan luomisen kannalta. Sitä tarvitaan erityisesti sukupuolieron etiikan luomisessa ja etiikan luomisessa sukupuolieron avulla. Tämän toisen, miehen ja naisen, täytyy uudelleen ja uudelleen *yllättää* meidät, ilmetä meille *uutena, täysin erilaisena* kuin tiesimme tai oletimme hänen olevan. Tämä saa meidät katsomaan toista, pysähtymään katsoaksemme toista, kysymään, lähestymään kysyvästi. *Kuka sinä olet? Minä olen ja minä tulen* tämän kysymyksen ansiosta.”⁷

Ja kyllä, tämä on valppautta vaativa tehtävä, huima ja haasteellinen tie, etenkin pitkiä matkoja ajatellen.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Eva Maria Korsisaari, *Tule, rakkaani! Naisen ja miehen välisestä etiikasta kirjallisuuden rakkauskuvauksissa*. Teos, Helsinki 2006.
- 2 Luce Irigaray, *Sukupuolieron etiikka* (Éthique de la différence sexuelle, 1984). Suom. Pia Sivenius. Gaudeamus, Helsinki 1996.
- 3 Virpi Lehtinen, Rakkaudella, Toinen [Kirja-arvio yllä viitteessä 1 mainitusta teoksesta]. *Tiede & edistys* 1/07, 169–173. Vrt. Irigarayn rakkaudenfilosofiasta myös Lehtinen, *Luce Irigaray's Phenomenology of Feminine Being*. State University of New York Press, Albany 2014.
- 4 BDSM-lyhenne koostuu sanoista *bondage, discipline, domination, submission, sadism ja masochism*. BDSM:n harjoittajat nauttivat kivun tuottamisesta, kivusta kärsimisestä tai molemmista. Toiset leikkivät sadomasokistisia roolileikkejä seksielämänsä eräinä osina, joillekin sadomasokismi on koko elämänkulkuun vaikuttava seksuaali-identiteetti.
- 5 Korsisaari 2006, 41.
- 6 Monika Fagerholm, *Amerikkalainen tyttö* (Den amerikanska flickan, 2004). Suom. Liisa Ryömä. Teos, Helsinki 2004.
- 7 Irigaray 1996, 93–94. (Tässä lainatun katkelman kääntänyt Eva Maria Korsisaari.) Ihmetyksestä Irigarayn filosofiassa ks. myös Sara Heinämaa, *Ihmetyks ja rakkaus. Esseitä ruumiin ja sukupuolen fenomenologiasta*. Nemo, Helsinki 2000.